

**MURAKKAB QO'SHMA GAPLAR.ARALASH VA KETMA-KET
ERGASHISH YO'LI BILAN HOSIL QILINGAN MURAKKAB
QO'SHMA GAPLAR**

Abdulhamidova Ominaxon Muqumjon qizi

Andijon davlat pedagogika instituti

Pedagogika fakulteti

Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 202-guruh talabasi

Usmonova Xurshida Aybekovna

Andijon davlat pedagogika instituti PhD dotsenti

ANNOTATSIYA. Mazkur maqolada murakkab qo'shma gaplarning o'zbek tili sintaksisidagi o'rni, tuzilish xususiyatlari hamda aralash va ketma-ket ergashish yo'li bilan hosil qilinadigan turlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Murakkab qo'shma gap tarkibidagi bosh va ergash gaplarning o'zaro sintaktik hamda semantik munosabatlari, ularning fikrni izchil, aniq va mantiqiy ifodalashdagi ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, maqolada aralash va ketma-ket ergashishli murakkab qo'shma gaplarning grammatik tuzilishi, mazmuniy xususiyatlari va nutq jarayonidagi qo'llanish holatlari misollar asosida ochib berilgan. Tadqiqot natijasida mazkur turdagi murakkab qo'shma gaplar nutqning mazmuniy yaxlitligi, mantiqiy izchilligi va uslubiy ta'sirchanligini ta'minlovchi muhim sintaktik birlik ekanligi asoslab berilgan.

KALIT SO'ZLAR: murakkab qo'shma gap, aralash ergashish, ketma-ket ergashish, ergash gap, bosh gap, sintaksis, sintaktik munosabat, semantika, grammatik tuzilish, nutq madaniyati, uslubiy xususiyat.

**СЛОЖНОСОСТАВНЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ. СЛОЖНОСОСТАВНЫЕ
ПРЕДЛОЖЕНИЯ, ОБРАЗОВАННЫЕ СМЕШИВАНИЕМ И
ПОСЛЕДОВАТЕЛЬНОСТЬЮ**

АННОТАЦИЯ. В данной статье научно и теоретически анализируется место сложносоставных предложений в синтаксисе узбекского языка, их структурные особенности и типы, образованные смешанным и последовательным порядком. Подчеркиваются синтаксические и семантические отношения главного и придаточного предложений в сложносоставном предложении, их важность для связного, ясного и логичного выражения мысли. В статье также на примерах раскрываются грамматическая структура, семантические особенности и падежи использования в речевом процессе сложносоставных и последовательных предложений. В результате исследования обосновывается, что этот тип сложносоставных предложений является важной

синтаксической единицей, обеспечивающей семантическую целостность, логическую согласованность и стилистическую эффективность речи.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: сложносоставное предложение, сложносоставная последовательность, последовательная последовательность, придаточное предложение, главное предложение, синтаксис, синтаксические отношения, семантика, грамматическая структура, речевая культура, стилистические особенности.

COMPLEX COMPOUND SENTENCES. COMPLEX COMPOUND SENTENCES FORMED BY MIXING AND SEQUENTIAL SEQUENCE

ANNOTATION. This article scientifically and theoretically analyzes the place of complex compound sentences in the syntax of the Uzbek language, their structural features, and the types formed by mixed and sequential succession. The syntactic and semantic relationships of the main and subordinate clauses in a complex compound sentence, their importance in the coherent, clear and logical expression of thought, are highlighted. The article also reveals the grammatical structure, semantic features and cases of use in the speech process of compound and sequential complex sentences based on examples. As a result of the study, it is substantiated that this type of complex compound sentences is an important syntactic unit that ensures the semantic integrity, logical consistency and stylistic effectiveness of speech.

KEYWORDS: complex compound sentence, compound sequence, sequential sequence, subordinate clause, main clause, syntax, syntactic relationship, semantics, grammatical structure, speech culture, stylistic feature.

METODOLOGIYA. Tadqiqot jarayonida, avvalo, tavsifiy metod asosida aralash va ketma-ket ergashishli murakkab qo'shma gaplarning tuzilishi, bosh va ergash gaplar o'rtasidagi sintaktik munosabatlar hamda ularning nutqdagi vazifalari tahlil qilindi. Shuningdek, sintaktik tahlil metodi yordamida mazkur gaplarning grammatik qurilishi, bog'lanish vositalari, ergash gaplarning joylashish tartibi va struktur xususiyatlari o'rganildi. Maqolada semantik tahlil metodidan ham foydalanilib, aralash va ketma-ket ergashishli murakkab qo'shma gaplarning sabab, shart, payt, natija, maqsad va boshqa ma'no munosabatlarini ifodalashdagi o'rni yoritildi. Qiyosiy tahlil asosida esa ushbu ikki turdagi murakkab qo'shma gaplarning o'xshash va farqli jihatlari aniqlandi. Lingvistik yondashuv orqali mazkur sintaktik birliklarning fikrni izchil, aniq va mantiqiy ifodalashdagi ahamiyati, nutqning mazmuniy yaxlitligi hamda uslubiy ta'sirchanligini ta'minlashdagi o'rni ochib berildi.

ILMIY YANGILIK. Mazkur maqolada aralash va ketma-ket ergashish yo'li bilan hosil qilingan murakkab qo'shma gaplar nafaqat sintaktik tuzilma, balki fikrning

mantiqiy izchilligi, mazmuniy yaxlitligi va ta'sirchanligini ta'minlovchi muhim grammatik vosita sifatida yangi yondashuv asosida tahlil qilindi. Tadqiqotda mazkur gap turlarining o'zaro o'xshash va farqli jihatlari tizimli ravishda ochib berilib, ularning fikrni keng va mukammal ifodalash imkoniyatlari ilmiy jihatdan izohlandi. Tadqiqot natijasida aralash va ketma-ket ergashish yo'li bilan hosil qilingan murakkab qo'shma gaplar o'zbek tilining sintaktik imkoniyatlarini namoyon etuvchi hamda nutqning mazmuniy va uslubiy mukammalligini ta'minlovchi muhim grammatik birliklar ekanligi ilmiy asoslandi.

KIRISH. Aralash va ketma-ket ergashish yo'li bilan hosil qilingan murakkab qo'shma gaplar o'zbek tili sintaksisining muhim birliklaridan biri hisoblanadi. Ular tarkibidagi bosh va ergash gaplar o'zaro grammatik hamda mazmuniy jihatdan bog'lanib, murakkab fikr va mantiqiy munosabatlarni ifodalashga xizmat qiladi. Bunday gaplar nutqning aniqligi, izchilligi va ta'sirchanligini ta'minlashda muhim o'rin tutadi. Tilshunoslikda aralash va ketma-ket ergashishli murakkab qo'shma gaplarning tuzilishi, mazmuniy xususiyatlari hamda nutqdagi vazifalarini o'rganish dolzarb masalalardan biri sanaladi. Shu bois mazkur maqolada ushbu gap turlarining struktur-semantik xususiyatlari va o'zbek tili sintaksisidagi o'rni ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi.

ASOSIY QISM. Aralash va ketma-ket ergashish yo'li bilan hosil qilingan murakkab qo'shma gaplar o'zbek tili sintaksisining murakkab va mazmunan boy birliklaridan hisoblanadi¹. Bunday gaplar tarkibida bir nechta predikativ birliklar ishtirok etib, ular o'zaro turli sintaktik va semantik munosabatlar asosida bog'lanadi². Murakkab qo'shma gaplar inson tafakkuridagi murakkab fikrlar, sabab-oqibat bog'lanishlari, shartlilik, payt va maqsad munosabatlarini kengroq ifodalash imkonini beradi. Shu sababli ular nutqning mantiqiyli, aniqligi va izchilligini ta'minlashda muhim o'rin tutadi. Aralash va ketma-ket ergashishli gaplar ayniqsa ilmiy, publitsistik hamda badiiy uslublarda keng qo'llanilib, fikrning batafsil va ta'sirchan ifodalanishiga xizmat qiladi.

Aralash ergashishli murakkab qo'shma gaplarda bir bosh gapga bir nechta ergash gaplar turli sintaktik munosabatlar asosida bog'lanadi.³ Bunda ayrim ergash gaplar bevosita bosh gapga tobelansa, boshqalari boshqa ergash gaplar bilan munosabatga kirishadi. Natijada murakkab va ko'p qatlamli sintaktik tuzilma yuzaga keladi. Masalan, "Agar inson mehnat qilsa, u muvaffaqiyatga erishadi, chunki mehnat insonni kamolga yetkazadi" gapida shart va sabab munosabatlari bir vaqtning o'zida ifodalangan. Bunday gaplar voqea-hodisalar o'rtasidagi turli bog'lanishlarni bir

¹ Murtojiyev M. *Hozirgi o'zbek adabiy tili sintaksisi*. Toshkent: O'qituvchi, 2021. – 45-b.

² Mahmudov N., Nurmonov A. *O'zbek tilining nazariy grammatikasi*. Toshkent: Akademyashr, 2022. – 112-b.

³ Nurmonov A. va b. *Hozirgi o'zbek adabiy tili*. Toshkent: Ilm-Ziyo, 2021. – 78-b.

sintaktik birlik doirasida ifodalash imkonini beradi⁴. Shu jihatdan aralash ergashishli gaplar nutqning mazmuniy boyligini oshiradi.

Ketma-ket ergashishli murakkab qo'shma gaplarda esa bir ergash gap boshqa bir ergash gapga, u esa bosh gapga bog'lanadi⁵. Bunda gap tarkibidagi sintaktik munosabatlar zanjirsimon tarzda shakllanadi. Masalan, "Men bilamanki, sen aytgan fikr to'g'ri ekanini hamma tushunadi" gapida aniqlovchi ergash gap to'ldiruvchi ergash gap tarkibida kelib, ketma-ket bog'lanishni hosil qilgan. Ushbu turdagi gaplar murakkab fikrlarni izchil va bosqichma-bosqich ifodalashga xizmat qiladi. Natijada nutqning mantiqiy tuzilishi yanada mukammallashadi va fikrning mazmuni aniqroq ochib beriladi.

Aralash va ketma-ket ergashishli murakkab qo'shma gaplarning muhim xususiyatlaridan biri ularning mazmuniy munosabatlarni keng qamrovda ifodalay olishidir. Bunday gaplarda sabab, shart, payt, maqsad, natija va izoh kabi ma'no munosabatlari bir vaqtning o'zida yoki zanjirli tarzda namoyon bo'lishi mumkin. Shu orqali murakkab voqea va hodisalar o'rtasidagi bog'liqliklar aniq va ravshan ifodalanadi. Bu esa matnning mazmuniy yaxlitligini ta'minlab, o'quvchi yoki tinglovchiga fikrni to'liq anglash imkonini beradi.

Badiiy adabiyotda aralash va ketma-ket ergashishli murakkab qo'shma gaplar alohida uslubiy ahamiyatga ega⁶. Adiblar qahramonlarning ruhiy kechinmalari, voqealar rivoji hamda murakkab hayotiy jarayonlarni tasvirlashda ushbu sintaktik vositalardan samarali foydalanadilar. Bunday gaplar asar tilining ta'sirchanligi va ifoda imkoniyatlarini kengaytiradi. Shuningdek, ular voqealar o'rtasidagi mantiqiy aloqalarni kuchaytirib, badiiy matnning mazmuniy mukammalligini ta'minlaydi⁷.

Bugungi kunda aralash va ketma-ket ergashish yo'li bilan hosil qilingan murakkab qo'shma gaplarni o'rganish o'zbek tilshunosligining dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ularning grammatik tuzilishi, semantik xususiyatlari hamda nutqdagi vazifalarini tadqiq etish tilning sintaktik imkoniyatlarini yanada chuqurroq anglashga yordam beradi⁸. Mazkur sintaktik birliklar fikrni keng, mantiqiy va ta'sirchan ifodalashga xizmat qilishi bilan alohida ahamiyat kasb etadi. Demak, aralash va ketma-ket ergashishli murakkab qo'shma gaplar o'zbek tilining sintaktik boyligini namoyon etuvchi muhim vositalardan biri hisoblanadi⁹.

⁴ Mengliyev B. *O'zbek tilining struktur sintaksisi*. Toshkent: Akademnashr, 2022. – 150-b.

⁵ Sayfullayeva R. va b. *Hozirgi o'zbek adabiy tili*. Toshkent: Fan va texnologiyalar, 2023. – 96-b.

⁶ Jo'raev A. *Tilshunoslik asoslari*. Toshkent: Universitet, 2019. – 134-b.

⁷ Abuzalova M. *O'zbek tili sintaksisi va matn lingvistikasi*. Toshkent: Tafakkur, 2023. – 201-b.

⁸ Xolmirzayev S. *O'zbek tili uslubiyati*. Toshkent: Fan, 2020. – 67-b.

⁹ Karimova D. *Zamonaviy o'zbek grammatikasi*. Toshkent: Innovatsiya, 2022. – 220-b.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, aralash va ketma-ket ergashish yo'li bilan hosil qilingan murakkab qo'shma gaplar o'zbek tili sintaksisining muhim va murakkab birliklaridan biri hisoblanadi. Ular tarkibidagi bosh va ergash gaplarning turli sintaktik hamda semantik munosabatlarda bog'lanishi fikrni keng, aniq va mantiqiy ifodalash imkonini yaratadi. Aralash ergashishli gaplar bir nechta mazmuniy munosabatlarni bir sintaktik tuzilma doirasida ifodalasa, ketma-ket ergashishli gaplar fikrning bosqichma-bosqich va izchil bayon qilinishiga xizmat qiladi. Bunday gaplar sabab, shart, payt, maqsad, natija kabi ma'no munosabatlarini yoritishda alohida ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, ilmiy, badiiy va publitsistik uslublarda murakkab fikrlarni ifodalashda ularning o'rni beqiyosdir. Shu sababli aralash va ketma-ket ergashishli murakkab qo'shma gaplarning grammatik hamda semantik xususiyatlarini chuqur o'rganish, ulardan nutqda to'g'ri va samarali foydalanish nutq madaniyatini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Demak, ushbu sintaktik birliklar tilning ifoda imkoniyatlarini kengaytiruvchi va fikrning mantiqiy izchilligini ta'minlovchi muhim vositalardan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirtojiyev M. **Hozirgi o'zbek adabiy tili sintaksisi.** – Toshkent: O'qituvchi, 2021. – 320 b.
2. Mahmudov N., Nurmonov A. **O'zbek tilining nazariy grammatikasi. Sintaksis.** – Toshkent: Akademnashr, 2022. – 384 b.
3. Nurmonov A., Mahmudov N., Sobirov A., Yusupova Sh. **Hozirgi o'zbek adabiy tili.** – Toshkent: Ilm-Ziyo, 2021. – 456 b.
4. Sayfullayeva R., Mengliyev B., Boqiyeva G., Qurbonova M. **Hozirgi o'zbek adabiy tili.** – Toshkent: Fan va texnologiyalar, 2023. – 412 b.
5. Mengliyev B. **O'zbek tilining struktur sintaksisi.** – Toshkent: Akademnashr, 2022. – 286 b.
6. Abuzalova M. **O'zbek tili sintaksisi va matn lingvistikasi masalalari.** – Toshkent: Tafakkur, 2023. – 248 b.